

ZAKARIÁS ILDIKÓ – NORA AL-AWAMI

Kelet-európai némettanárok az ausztriai menekültek és bevándorlók nyelvoktatásában

Language teachers from Central and Eastern Europe teaching German for refugees and migrants in Austria

ABSTRACT: The article examines how in the migration regimes of Western European states, the knowledge of the official state language functions as a resource and, at the same time, as an ideological framework legitimizing social inequalities. In this article, we analyse these processes using the example of state-subsidised German education for refugees and immigrants in Austria. The focus of the analysis is on language teachers from Central and Eastern Europe who seek and find livelihoods and professional career opportunities in adult language teaching in Austria that are lacking in the underpaid education sectors of the sending countries. The article describes the historical antecedents of this labour migration and the administrative and symbolic processes that create and anchor the subordinate position of Central and Eastern European language teachers working in Austria. The analysis, based on ethnographic fieldwork and qualitative interviews, highlights how historically, economically and politically embedded linguistic geographies shape complex processes of inclusion and exclusion.

KEYWORDS: language ideologies, teacher mobility, migration in Central and Eastern Europe, segmented labour market, adult education, Austria

---

* Zakariás Ildikó, szociológus, a HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézet munkatársa. E-mail: zakarias.ildiko@tk.hu;

Nora Al-Awami, nyelvész, az Universität Bonn, Institut für Sprach-, Medien- und Musikwissenschaften munkatársa. E-mail: nalawami@uni-bonn.de

A kutatást támogatta a CEU Institute for Advanced Study, Botstiber Fellowship, a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Hivatal (támogatott pályázat száma: FK 143531), valamint az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj. A szerzők köszönik a Regio szerkesztőinek és lektorainak a támogatását és az építő javaslatokat.

Bevezetés

E tanulmány az ausztriai, Bécsben működő, államilag támogatott felnőtt nyelvoktatást vizsgálja, annak intézményeit és programjait, amelyek német nyelvoktatást biztosítanak a bevándorlóknak és menekülteknek.¹ Kvalitatív terepmunkánk alapján e nyelvoktató intézményekben nagy arányban dolgoznak olyan közép- és kelet-európai országokból származó németnyelv tanárok, akik második nyelvként tanultak meg németül, hazájukban felsőfokú német szakos diplomát szereztek, majd hosszabb időre Ausztriába költözve vagy ingázva e nyelvoktató intézményekben vállalnak munkát. Ezzel összefüggésben a következő kutatási kérdésekre keressük választ: Milyen egyenlőtlenségek alapozzák meg a kelet- és közép-európai németnyelv tanárok (főként nők) munkáját ezekben az ausztriai nyelvoktató intézményekben? Milyen szerepet játszik a nyelv a történetileg kialakult társadalmi egyenlőtlenségek fenntartásában és elrejtésében?

Az utóbbi évtizedekben nyugat-európai országokban egyre hangsúlyosabbá vált a nézet, miszerint a bevándorlók „integrációja” elsősorban az oktatáson és foglalkoztatáson, valamint – ezekkel szorosan összekapcsolódva – a befogadó ország államnyelvének elsajátításán keresztül valósítható meg.² A nyelv e társadalmakban egyenlőtlenül elosztott erőforrás³: nem csupán kommunikációs eszköz, hanem a történelmileg kialakult gazdasági és politikai struktúrákat tükrözve központi szerepet játszik a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésében is.⁴ A migráció- és integrációs politikák a nyelvtudást egyéni teljesítménynek tekintik, és ezzel egy olyan kategorizáció alapjának, amely technikai és semleges, szemben a kulturális és faji (továbbá nemzeti, etnikai, vallási vagy állampolgársági) kategorizálással, amelyet igazságtalanabbnak, előítéletesebbnek és diszkriminatívabbnak tartanak. A nyelvtudás és a nyelvsajátítás tehát ebben az összefüggésben nagyrészt az egyes bevándorlók vagy kisebbségek saját felelősségeként jelenik meg;⁵ a nyelv az

¹ A tanulmány a következő elemzés átdolgozott változata: Zakariás, Ildikó – Nora Al-Awami: Adult Migrants’ Language Training in Austria: The Role of Central and Eastern European Teachers. *Social Inclusion*, 11(4), 2023. 69–79.

² Heller, Monica – McElhinny, Bonnie: *Language, capitalism and colonialism*. Toronto: Toronto University Press, 2017. Fortier, Anne-Marie: The speaking citizen: Language requirements and linguistic neoliberal colonialisms. *Citizenship Studies*, 26(4/5), 2022. 447–453.

³ Heller, Monika: Bilingualism as ideology and practice. In: Heller, Monica (Ed.): *Bilingualism – A social approach*. Cham: Palgrave, 2007. 1–22.

⁴ Bodó Csanád, – Heltai János Imre: Mi a kritikai szociolingvisztika? Elmélet és gyakorlat. *Magyar Nyelvőr*, 2018/4. 505–523.

⁵ Ahlgren, Katrin – Rydell, Maria: Continuity and change. Migrants’ experiences of adult language education in Sweden. *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 11(3), 2020/3. 399–414. Del Percio, Alfonso: Engineering commodifiable workers: Language, migration and the governmentality of the self. *Language Policy*, 17(2), 2018. 239–259. Lønsmann, Dorte: Language, employability, and positioning in a Danish integration programme. *International Journal of the Sociology of Language*, (264), 2020. 49–71.

állam és a piac kezében így legitimációs eszközzé válik, amely az egyenlőtlenségeket igazolhatóvá teszi.⁶ E politikák, mivel elrejtik a nyelvtudás mögött megbúvó társadalmi és hatalmi egyenlőtlenségeket, legitimálják a kizárásokat és büntetéseket is, amelyek a nyelvtanulás és nyelvtudás vélt hiányosságaihoz kapcsolódnak.

Az egyének és csoportok osztályozása a nyelvtudás alapján, illetve a nyelvtanulásra vonatkozó „felelősségesítése” ugyanakkor nem zárja ki, hogy az állam „a bal kezét is használja”.⁷ A közigazgatási-szociális-oktatási intézmények nem csupán a besorolást, hierarchizálást és azon keresztül a különféle társadalmi csoportok fegyelmzését valósítják meg, hanem feladatuk a marginalizált csoportok ellátása és támogatása is. A felnőttoktatás és ezen belül a nyelvtanítás fontos része ezeknek az ellátásoknak: az állam és az Európai Unió a bevándorlók, menekültek és menedékkérők, valamint a munkanélküliek számára nyelvtanfolyamokat kínál, hogy segítse őket az adott államnyelvet, és kisebb mértékben a munkaerőpiacon elismert egyéb „világnyelveket” elsajátítani.⁸

Az integrációs programok és intézmények, és azon belül a felnőttoktatás és a nyelvtanítás munkaerő-szükségletet generál: tanárookra, szociális munkásokra, trénerekre lesz szükség, akik a bevándorlókkal és menekültekkel foglalkoznak. Számos korábbi tanulmány rámutatott e szektor nehéz munkakörülményeire és a szektort jellemző romló tendenciákra. Az alacsonyabb bérek, a bizonytalan munkaszerződések és a hosszú távú karrierlehetőségek hiánya mellett e munkakörökre jellemző a hosszú munkaidő, a megterhelő érzelmi munka, valamint a folyamatos stressz és szorongás.⁹

Az integrációs szolgáltatások kutatói leírták, hogy mindezen folyamatokkal összefüggésben, a munkaerőhiány és a rossz munkakörülmények áthidalásaként az állam jelentős mértékben támaszkodik külföldi munkavállalókra. A munkaerőpiac szegmentálódásának mechanizmusait, különös tekintettel a menekült- és migráns-ellátásban dolgozó külföldiekre, Kanadában, Franciaországban, Németországban és Ausztriában is vizsgálták.¹⁰ A nyelvi egyenlőtlenségekhez kapcsolódóan néhány

⁶ Allan, Kori – McElhinny, Bonnie: Neoliberalism, language, and migration. In: Canagarajah, Suresh (Ed.): *The Routledge handbook of migration and language*, London – New-York: Routledge, 2017. 79–101.

⁷ Bourdieu, Pierre: *The weight of the world*. Stanford: Stanford University Press, 1999.

⁸ Rocca, Lorenzo – Carlsen, Cecilie H. – Deygers, Bart: *Linguistic integration of adult migrants: Requirements and learning opportunities*. Strasbourg: Council of Europe Publication, 2020.

⁹ Andersson, Per – Muhrmann, Karolina: Marketisation of adult education in Sweden. *Journal of Adult and Continuing Education*, 28(2), 2022. 674–691. Kurki, Tuuli – Masoud, Ameera – Niemmi, Anna-Maija – Brunila, Kristiina: Integration becoming business: Marketisation of integration training for immigrants. *European Educational Research Journal*, 17(2), 2018. 233–247. Fejes, Andreas – Holmqvist, Diana: Procurement as a market in adult education. In: Dahlstedt, Magnus – Fejes, Andreas (Eds.): *Neoliberalism and market forces in education: Lessons from Sweden*. London – New York: Routledge, 2019. 156–169.

¹⁰ Amin, Nora: Nativism, the native speaker construct, and minority immigrant women teachers of English as a second language. In: Kamhi-Stein, Louise D. (Ed.): *Learning and teaching*

tanulmány a dolgozók migrációs háttéréből fakadó „nyelvi munkáját” is tematizálja: a munkavállalók nyelvi kompetenciáját a migráns és menekültellátó intézmények használják és – mivel alulfizetik – egyben kihasználják.¹¹ A fentiekkel összhangban írásunkban azt tárjuk fel, hogy a történelmi birodalmi és hatalmi viszonyok hogyan alakítják különféle migráncsoportok differenciált befogadását Ausztriában,¹² és e differenciált befogadás milyen szerepet játszik az ausztriai felnőttnyelvoktatás kedvezőtlen munkakörülményeinek megteremtésében és fenntartásában.

A nyelvtanárok migrációja és többnyelvűsége és az ehhez kapcsolódó hierarchiák kérdésköre sem a szociolingvisztikában, sem a migrációkutatásban nem kapott jelentősebb figyelmet, néhány kivételtől eltekintve.¹³ Jelen tanulmány célja, hogy hozzájáruljon e hiányok pótlásához. Először is rámutat a differenciáló befogadás történelmi-politikai-gazdasági rétegzettségére: megmutatja, hogy a közép- és kelet-európai geopolitikai folyamatokban a régió modern kori birodalmi történelmi öröksége hogyan találkozik a kelet-közép-európai régió neoliberalizációjának újabb keletű folyamataival, valamint a neoliberais populista bevándorlási politika ausztriai előretörésével.

A dolgozat második, empirikus része azt mutatja be, hogy e nyelvi kormányzás miként teremti újra a hierarchiákat az állampolgárok és a nem állampolgárok között Ausztriában, a bevándorlókat és menekülteket oktató nyelvtanárok körében. A bevándorláspolitikai jogi kategóriái és az oktatásirányítás intézményi-adminisztratív intézkedései egyaránt osztályozzák a nyelvtanárokat és objektívalják e megkülönböztetéseket; ugyanakkor a politikai és az intézményi szereplők által létrehozott nyelvi ideológiák¹⁴ a hétköznapi elképzelések szintjén, szimbolikusan

---

from experience. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2004. 61–80; Bauder, Harald – Jayaraman, Sita: Immigrant workers in the immigrant service sector: Segmentation and career mobility in Canada and Germany. *Transnational Social Review*, 4(2/3), 2014. 176–192. De Jong, Sarah: A window of opportunity? Refugee staff’s employment in migrant support and advocacy organizations. *Identities*, 26(3), 2019. 321–338; Zakariás, Ildikó – Feischmidt, Margit: ‘We are that in-between nation’: Discourses of deservingness of Hungarian migrants working in institutions of refugee accommodation in Germany. *Sociology*, 55(2), 2021. 400–420.

¹¹ De Jong, 2019; Hassemer, Jonas: The value(s) of volunteering: Asylum seekers’ trajectories through language work in refugee assistance. *International Journal of Multilingualism*, 17(1), 2020. 46–61; Scheibelhofer, Elisabeth – Holzinger, Clara – Draxl, Anna-Katharina: Linguistic diversity as a challenge for street-level bureaucrats in a monolingually-oriented organisation. *Social Inclusion*, 9(1), 2021. 24–34.

¹² De Genova, Nicholas – Mezzadra, Sandro – Pickles, John: New keywords: Migration and borders. *Cultural Studies*, 29(1), 2015. 55–87.

¹³ Barakos, Elisabeth: Multilingual language trainers as language workers: A discourse-ethnographic investigation. *Language and Intercultural Communication*, 19(2), 2019. 184–200; Jenks, Christopher J. – Lee, Jerry W.: Native speaker saviorism: A racialized teaching ideology. *Critical Inquiry in Language Studies*, 17(3), 2020. 186–205; Panaligan, Joy H. – Curran, Nathaniel M.: “We are cheaper, so they hire us”: Discounted nativeness in online English teaching. *Journal of Sociolinguistics*, 26, 2022. 246–264.

¹⁴ A nyelvi ideológia fogalmáról magyarul: Bodó – Heltai, 2018.

is legitimálják ezen osztályozásokat. Arra a következtetésre jutunk, hogy e jogi-adminisztratív, valamint szimbolikus megkülönböztetésekkel az osztrák állam a külföldi nyelvtanárokat alárendelt pozícióba helyezi, és ezzel fokozza a nyelvoktatás területén dolgozók prekarizálását és kizsákmányolását.

A kutatás keretében 2021 és 2023 között etnográfiai terepmunkát végeztünk egy menekültek nyelvoktatására szakosodott bécsi nonprofit szervezetben. Emellett mintegy 30 interjút készítettünk számos más bécsi civil szervezetben és forprofit cégben az ott dolgozó tanárokkal és vezetőkkel, valamint az államilag támogatott nyelvi/integrációs tanfolyamokra beiratkozott menekült résztvevőkkel is. Tanulmányunk elsősorban a vonatkozó szakirodalom áttekintésén, szervezeti dokumentumok és statisztikai adatok elemzésén alapul; emellett lépéseket tesz a kvalitatív terepmunka során gyűjtött adatok finomabb elemzése felé.

Migrációs kormányzás, nyelvpolitika és a felnőttképzés piacosítása Ausztriában

Az utóbbi évtizedekben a nyelv az ausztriai migrációs és integrációs politikák egyik központi elemévé vált, társadalmi feszültségek forrása lett, viták és küzdelmek terepe.¹⁵ A 2000-es évek eleje óta egyre több olyan törvény és rendelet született, amely a harmadik országbeli lakosok ausztriai beutazását, tartózkodását és honosítását a német nyelv valamilyen meghatározott szintű elsajátításához kötötte.¹⁶ Míg e politikák a bevándorlók vallására (illetve az etnikai, nemzeti különbségekre) mint eleve adott és nem (vagy alig) megváltoztatható kollektív jellemzőkre tekintettek, a nyelv tanulást és a nyelvtudást az egyéni személyes felelősségvállalás terepének látták és láttatták.¹⁷ A nyilvános politikai diskurzusokba beszivárogtak azok az elképzelések, amelyek a nyelvtudás vélt hiányosságaiban a felelősségvállalás és

¹⁵ Gruber, Oliver – Rosenberger, Sieglinde: The effects of institutional change on Austrian integration policy and the contexts that matter. In: Bakir, Caner – Jarvis, Darryl (Eds.): *Institutional entrepreneurship and policy change. Theoretical and empirical explorations*. Cham: Palgrave Macmillan, 2018. 191–220; Gruber, Oliver: More than just the economy, stupid! Austria's social democrats and their ambivalent relationship to migration. In: Bröning, Michael – Mohr, Christoph (Eds.), *The politics of migration and the future of the European left*. Bonn: Dietz, 2018. 81–98; Csire Márta – Szabó Veronika: Migrációs háttérű tanulók iskolai és nyelvi integrációja Ausztriában, kitekintéssel az ukrán gyerekek iskolai oktatására. *Modern Nyelvoktatás*, 29(3–4), 2023. 9–27.

¹⁶ Rheindorf, Markus – Wodak, Ruth (Eds.): Introduction. In: *Sociolinguistic perspectives on migration control*. Bristol: Multilingual Matters, 2020. 1–16. Flubacher, Mi-Cha: The 'politics of speed' and language integration policies: On recent developments in Austria. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/13670050.2021.1954387>, 2021.

¹⁷ Del Percio, Alfonso: Engineering commodifiable workers: Language, migration and the governmentality of the self. *Language Policy*, 17(2), 2018. 239–259. Lønsmann, Dorte:

a beilleszkedési szándék hiányát látták, amely különféle fegyelmező intézkedésekkel büntethető.¹⁸

Fontos ugyanakkor látni, hogy a büntetésre és ellenőrzésre épülő integrációs közpolitikai diskurzus, amely a nyelvet a kontroll eszközeként és a fegyelmező és kizáró szándékok igazolására használja – időben tágabb perspektívából szemlélve – csupán egyike az egymással versengő, hegemoniára törekvő integrációs elképzeléseknek.¹⁹ A különféle gazdasági-politikai-társadalmi átalakulások során időről időre előtérbe és hegemon pozícióba kerülhettek másfajta modellek is, amelyek szerint az integráció – beleértve a német nyelvtanulást – nem elsősorban a bevándorló vagy menekült egyén felelőssége, hanem egy folyamat, amelyet a befogadó állam saját erőforrásaival segíteni köteles. A domináns pozícióba kerülő politikai szereplők intézményeket is létrehoztak, amelyek hosszú távon is fenntartják, újraírják ezeket az elképzeléseket, és hosszabb távon is biztosítani képesek olyan társadalmi tereket, ahol ezek az elképzelések érvényre juthatnak. A menekültek és bevándorlók integrációjáért viselt állami felelősség jegyében így a nyelvtanulás-nyelvoktatás állami struktúráit is létrehozták.

Ausztriában az állami költségvetés, valamint a 2000-es évek eleje óta az Európai Szociális Alap támogatásai a felnőttnyelvoktatás különféle formáit finanszírozzák kiszolgáltatót népességcsoportok, például bevándorlók, menekültek és munkanélküliek számára, olyan közigazgatási szervezetek ellenőrzésével, mint az Osztrák Integrációs Alap (ÖIF), az Osztrák Munkaügyi Hivatal (Arbeitsmarktservice, AMS), valamint különféle egyéb regionális és önkormányzati intézmények. A szektor méreteit, az abban tanuló, illetve oktató emberek számát megbecsülni igen nehéz, a szegmens ugyanis nem csupán a finanszírozó szerv szerint széttagolt, hanem a szolgáltatók, vagyis a nyelvtanítást kivitelező szervezetek szerint is: az oktatást formális oktatási intézmények, nemformális felnőttoktatási intézmények, a nyelvtanuló munkahelye, egyéb (nonprofit és forprofit) szervezetek és intézmények, valamint egyének is végezhetik.

Az érintett résztvevők számáról néhány töredékes statisztikából alkothatunk (pontatlan) képet. Az állami és uniós közpénzekből finanszírozott nem-formális

---

Language, employability, and positioning in a Danish integration programme. *International Journal of the Sociology of Language*, (264), 2020. 49–71.

¹⁸ Rheindorf, Markus: Disciplining the unwilling: Normalization of (demands for) punitive measures against immigrants in Austrian populist discourse. In: Kranert, Michael – Horan, Geraldine (Eds.) *Doing politics: Discursivity, performativity and mediation in political discourse*. Amsterdam: John Benjamins, 2019. 158–192; Rheindorf & Wodak, 2020.

¹⁹ Az ausztriai közoktatási politikák szűkebb területén Dursun és kollégái szemléletesen mutatják be a különféle, egymással versengő, egymással polemizáló migrációs és integrációs modelleket és ennek részeként a nyelvről, a nyelv jelentőségéről és kívánatos szerepéről alkotott elképzelések különbségeit. Dursun, Ayşe – Stella Wolter – Mira Liepold – Dovaine Buschmann – Birgit Sauer: Contested integration: hegemony projects in the field of education in Austria. *Critical Policy Studies*, 17(3) 2023. 464–483.

nyelvoktatás egyik alrendszerét az Osztrák Integrációs Alap (Österreichischer Integrationsfonds, ÖIF) nyelvi képzései jelentik, amelyek menekültekre, menedékesekre, harmadik országból érkező bevándorlókra és kivételes esetekben menedékkérőkre irányulnak; a németoktatáson túl ún. 'osztrák értékek' képzést foglalnak magukban, az ezekhez tartozó vizsgák teljesítése pedig szükséges a különféle tartózkodási státuszok megszerzéséhez. Az ÖIF saját statisztikái alapján 2024-ben októberig 57 000 integrációs kurzus férőhelyet finanszírozott, 2023-ban a teljes évre ez a szám 66 000 volt.²⁰

A támogatott nem-formális nyelvi képzések másik nagy csoportját a Munkaügyi Hivatal (AMS) felügyeli és koordinálja. Az aktív munkaerőpiaci politika nagyon hangsúlyos Ausztriában, a 2023-ra vonatkozó adatok szerint a munkaügyi központ klienseinek kétharmada részesült olyan társadalombiztosításból finanszírozott juttatásokból, amelyek feltétele valamilyen képzésben vagy oktatásban való részvétel.²¹ Ezek közt jelentős arányú a nyelvoktatás, a nyelvi képzésben részt vevő emberek és azon belül a németet tanulók pontosabb arányáról azonban nem sikerült statisztikai adatokhoz jutnunk. Az ÖIF és AMS mellett további németoktatási lehetőségeket és programokat támogatnak különféle tartományi kormányzati szervek és települési önkormányzatok.²²

Az ausztriai nem-formális felnőttoktatás nagyságrendjéről valamivel pontosabb képet alkothatunk a hatévente lezajló felnőttoktatási felmérés 2022-es ausztriai almintájából (European Adult Education Survey).²³ Eszerint a nem-formális oktatásban, azon belül az idegennyelv-tanulásban a kérdezést megelőző 12 hónapban az osztrák állampolgárok 3,2%-a, míg a nem osztrák állampolgárok 16,2%-a vett részt. Vélhetőleg az utóbbi főként németnyelvtanulást takar, amely így nagyságrendileg több mint 130 000 egyéni tanulóprogramot jelent a kérdezést megelőző 12 hónapban. Ez a szám ugyanakkor a támogatott nem-formális nyelvoktatásnál jóval szélesebb szegmensre vonatkozik: az aktív munkaerőpiaci programok és az államilag támogatott – és sok esetben kötelezően előírt – nyelvi és integrációs kurzusok mellett a munkáltató, valamint a nyelvtanuló egyén által finanszírozott oktatási tevékenységeket is tartalmazza.

²⁰ ÖIF Deutschkurszahlen Jänner-Oktober 2024 <https://www.integrationsfonds.at/integration-in-zahlen/>, (Letöltve 2024. december 6.)

²¹ Public Employment Service Austria: 2023 Annual Report. AMS Österreich, <https://www.ams.at/organisation/geschaeftsberichte/geschaeftsberichte-oesterreich>, (Letöltve 2024. március. 25.)

²² European Commission/EACEA/Eurydice: Teachers in Europe: Careers, Development and Well-being. Eurydice report. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021.

²³ Statistik Austria: Erwachsenenbildung. *Ergebnisse des Adult Education Survey (AES)*. Wien: Statistik Austria. 2024. https://www.statistik.at/fileadmin/user_upload/AES-2022_Web-barrierefrei.pdf, 113. (Letöltve 2024. június 4.)

Bár a nyelvoktatás intézményrendszere rendkívül széttagolt, az intézmények közös jellemzője – ahogy más nyugati országokban is²⁴ – a neoliberais szervezeti agenda.²⁵ Más országokhoz hasonlóan²⁶ az Európai Unió Ausztriában is jelentős szerepet vállalt a felnőttképzés piacosításának előmozdításában. Különösen az Európai Szociális Alap kapott központi szerepet abban, hogy a felnőttképzés területén bevezették a humán tőke fogalmát és a szűk értelemben vett foglalkoztatást mint célt, szemben a hagyományosan létező osztrák felnőttképzési hagyományok és intézmények által megfogalmazott sokrétűbb társadalmi célokkal. Az Európai Szociális Alap által finanszírozott programok a projekttervezést és a pályázati versenyeztetést is előírják. Ez a logika élesen különbözik az osztrák állami elosztás korábbi formáitól, amelyek kevésbé a pályázati projektekre, és sokkal inkább a szolgáltatók hosszú távú működésére, és a stabilan nyújtott feltétel nélküli átalány jellegű támogatásra épültek.²⁷

Miközben a felnőttképzéshez kapcsolódó „élethosszig tartó tanulás” ideológiája egyre inkább visszhangra talál az uniós országok szakpolitikáiban, a területen jellemző munkakörülmények folyamatosan romlanak.²⁸ Egy Ausztriára is kiterjedő friss összehasonlító tanulmány is megállapította: a területet jellemző munkakörülmények bizonytalanok, a karrierlehetőségek szinte teljesen hiányoznak, így (a formális közoktatással ellentétben) a fizetés a munkatapasztalattal az évek során alig növekszik, és az egyetlen előrelépési lehetőség a kevesek számára elérhető vezetői pozíciók megszerzésében rejlik. E tanulmány szerzői is arra a szomorú és kijózanító következtetésre jutottak, hogy a felnőttképzési ágazatban „a karrierépítés egyet jelent azzal, hogy a munkavállaló abbahagyja a tanítást”.²⁹

²⁴ Bowl, Marion: *Adult education in neoliberal times*. London: Springer, 2017. Fejes – Holmquist, 2019; Thériault, Virginie – Mercier, Jean-Pierre: Illustrations of ethical dilemmas during ethnographic fieldwork: When social justice meets neoliberalism in adult education. *Ethnography and Education*, 18(1), 2023, 4–20.

²⁵ Lassnigg, Lorenz – Vogtenhuber, Stefan: Financing and institutions as key elements of the future of adult education. In: Heikkinen, Anja – Pätäri, Jenni – Molzberger, Gabriele (Eds.): *Disciplinary struggles in education*. Tampere: Tampere University Press, 2019. 239–259.

²⁶ Kurki et al., 2017.

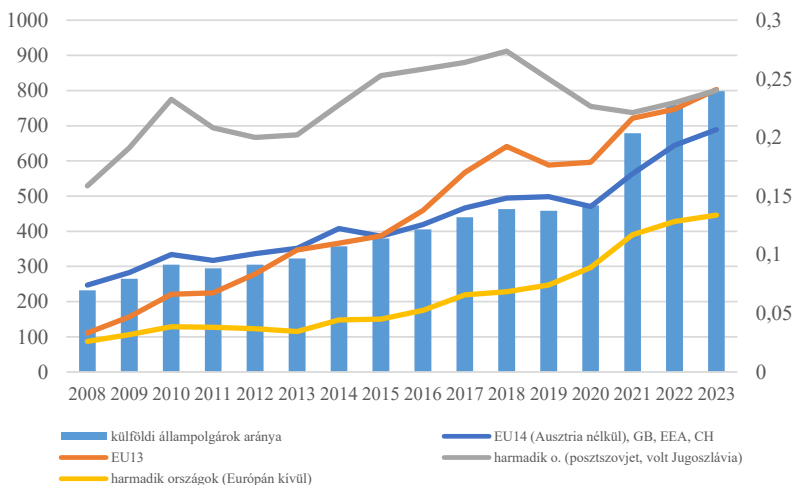
²⁷ Lassnigg – Vogtenhuber, 2019.

²⁸ Kreiml, Thomas: Lernende zu begleiten, ist wichtig – die Rahmenbedingungen dafür sind es nicht? Neue Lernumgebungen versus der Arbeitsrealität von ErwachsenenbildnerInnen im arbeitsmarktpolitischen Maßnahmenbereich. *Magazin erwachsenenbildung.at*, 2007(2), 2007. 1–13. Kukovetz, Birgitte – Sprung, Annette: Is adult education a ‘white’ business? Professionals with migrant backgrounds in Austrian adult education. *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 5(2), 2014. 161–175.

²⁹ Clancy, Sharon – Hefler, Günter – Rapanà, Francesca – Steinheimer, Eva – Studená, Ivana: Work and learning in the adult education sector. In: Holford, John – Boyadjieva, Pepka – Clancy, Sharon – Hefler, Günter – Studená, Ivana (Eds.): *Lifelong learning, young adults and the challenges of disadvantage in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan, 2023. 325–350. 347.

Németet oktató kelet-európaiak Ausztriában – németoktatás Kelet-Európában – statisztikák és történeti szempontok

A tanulmány központi állítása, hogy a felnőttoktatást, azon belül a bevándorlók, menekültek, munkanélküliek nyelvoktatását egyre inkább külföldi állampolgárok végzik, igen kedvezőtlen munkakörülmények között. Kukovetz és Sprung 2014-es kutatása szerint³⁰ az ausztriai felnőttképzésben a külföldi munkavállalók alulreprezentáltak voltak. Az utóbbi 10 év ausztriai munkaügyi statisztikái szerint ugyanakkor súlyuk e munkaerőpiaci szegmensben – különösen a nők körében, akik a nyelvoktatók és németoktatók többségét alkotják – az utóbbi másfél évtizedben folyamatosan növekedett.

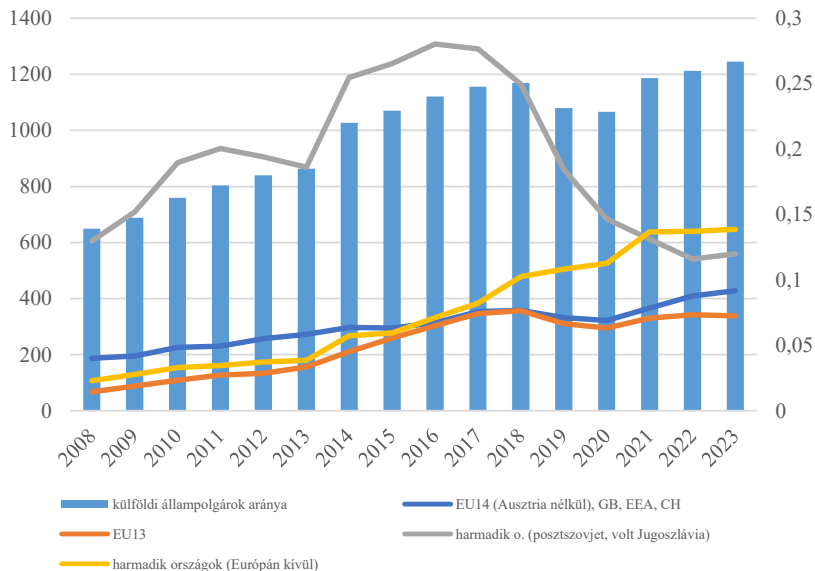

1. ábra. A foglalkoztatott külföldi állampolgárok száma és együttes aránya Ausztriában, a 85.59 („Egyéb oktatás”) kategóriában,³¹ állampolgársági csoportok szerint, nők. Forrás: saját számítások a BMAW AMIS³² alapján

³⁰ Kukovetz – Sprung, 2014.

³¹ Ez az alap-, közép- és felsőfokú oktatási intézményeket összesíti, és nem tartalmazza a sport- és szabadidős képzést, a kulturális képzést és a járművezető képzést. E kategória ugyanakkor bővebb a nem-formális nyelvoktatási intézményeknél, számos tevékenység tartozik ide, pl. a diplomát vagy oklevelet nem adó számítógépes tanfolyamok, vagy a nem-formális vallási képzés. https://data.statistik.gv.at/web/meta.jsp?dataset=OGDEXT_KLASSDB_OENACE2008_1

³² BMAW: Bundesministerium für Arbeit und Wirtschaft, az osztrák Munkaügyi és Gazdasági Minisztérium rövidítése. AMIS: ArbeitnehmerInnen-Melde- und Informationssystem, az osztrák munkavállalói adatokat gyűjtő rendszer. https://www.dnet.at/Amis/Datenbank/DB_Be.aspx

2. ábra. A foglalkoztatott külföldi állampolgárok száma és együttes aránya Ausztriában, a 85.59 („Egyéb oktatás”) kategóriában, állampolgársági csoportok szerint, férfiak. Forrás: saját számítások a BMAW AMIS alapján.

A felnőttképzés alulértékelt voltát tükrözi a terület statisztikai „láthatatlansága” is: a gazdasági ágazati kategóriák alapján a terület azonosítása és leírása alig lehetséges. Az ÖNACE 8 (Österreichische Normen für die Klassifikation der Wirtschaftszweige) ágazati kategóriarendszer „máshova nem sorolt egyéb oktatás” 85.59. számú kategóriája fed át leginkább a nem-formális nyelvoktatással. Az ausztriai Munkaügyi és Gazdasági Minisztérium adatai szerint a 2008 és 2022 közötti időszakban az ezen ágazatban dolgozó külföldi állampolgárok aránya folyamatosan nőtt, a nők körében pedig 6%-ról 24%-ra, a férfiak körében 16%-ról 26%-ra. Az abszolút számokat tekintve legmeredekebben az EU-állampolgár nők száma emelkedett, 100 főről 800 före; valamint a harmadik országbeli, Európán kívüli férfiaké, 100-ról 600 fő fölé.³³ Miközben ezek az arányok nem térnek el jelentősen a teljes ausztriai munkaerőpiaci arányoktól (ahol jelenleg a külföldi munkavállalók aránya 24%), a nyelvoktatást végző felnőttoktatási intézményekben és tréningközpontokban azt látjuk, hogy a külföldi állampolgárságú foglalkoztatottak aránya ennél jóval magasabb is lehet. Bár hivatalos statisztikákhoz nem sikerült hozzáférnünk, a kutatásban részt vevő intézményekben a vezetők szubjektív

³³ BMAW – Arbeitsmarktinformationen AMIS, https://www.dnet.at/Amis/Datenbank/DB_Be.aspx

megítélése szerint a nyelvtanárok közt hasonló arányban, vagy éppen többségben vannak a külföldiek, és arányuk időben növekvő.³⁴

E tendenciákat a történelmi birodalmi folyamatokba ágyazva érthetjük meg jobban. A német nyelv a közép- és kelet-európai régióban régóta kiemelt jelentőséggel bírt. A Habsburg Birodalom és Poroszország a XVII–XVIII. századtól kezdve a német nyelv nyilvánosságbeli szerepét erősítették.³⁵ Az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnését, majd a második világháború után Ausztria és Németország geopolitikai hatalomvesztését követően a német nyelv nyilvános használatának státusza és jogi feltételei egyre inkább beszűkültek.³⁶ E tendencia az 1950-es évektől enyhült: mivel mind a nyugati, mind a szocialista blokkban (az NDK-ban) beszélték hivatalos nyelvként, számos közép- és kelet-európai országban engedélyezték a megjelenését például a felsőoktatásban.³⁷

A posztoszocialista átmenet új fejleményekhez vezetett. Az EU-csatlakozás előkészítő szakaszában a közép-kelet-európai országokban előtérbe került a kisebbségi jogvédelem.³⁸ Mindeközben a német és osztrák vállalatok közép- és kelet-európai terjeszkedése, és ezzel összefüggésben a német nyelvtudással rendelkező olcsó munkaerő iránti igény növelte a német nyelv munkaerő-piaci értékét a régió lakossága körében.³⁹ A piaci igényekre a „soft power” eszközöként közpolitikai válaszok is születtek: Németország és Ausztria különféle oktatási, kulturális programokat és intézményeket hozott létre, melyek földrajzi fókuszukban leképezik az egykori birodalmi határokat.⁴⁰ E közpolitikák és intézményi diskurzusok a gazdasági

³⁴ A kutatás tereptapasztalatai alapján a külföldi tanárok aránya összefügg az adott intézmény presztízsével és a tanárok fizetésével – ennek ellenőrzése meghaladja e tanulmány kereteit.

³⁵ Nádor Orsolya: A kelet-közép-európai nyelvi térség. KRE-L'Harmattan, 2023, 106–108.

³⁶ Kamusella, Tomasz: *The politics of language and nationalism in modern central Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 2009; Stevenson, Patrick – Carl, Jenny: *Language and social change in central Europe: Discourse on policy, identity and the German language*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.

³⁷ Uessler, Karl Dieter: „Nyelvpolitika és identitásmenedzsment.” *Regio*, 2024, 32/1. 60–84. Ammon, Ulrich: *The position of the German language in the world*. Routledge, 2019; Jin, Lixian – Cortazzi, Martin: Introduction. In: Jin, Lixian – Cortazzi, Martin (Eds.): *Researching intercultural learning*. London: Palgrave Macmillan, 2013. 1–17; Stevenson & Carl, 2010.

³⁸ Vizi Balázs: „European integration and minority rights conditionality policy.” *Beyond International Conditionality*. Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 2017. Hughes, James – Sasse, Gwendolyn: Monitoring the monitors: EU enlargement conditionality and minority protection in the CEECs. *JEMIE*, 3(2), 2003; Vermeersch, Peter: Minority policy in Central Europe: Exploring the impact of the EU's enlargement strategy. *The Global Review of Ethnopolitics*, 3(2), 2004. 3–19.

³⁹ Tichy, Ellen: Deutsch nach der Wende in Mitteleuropa-Studiengänge der Germanistik, Deutschlehrausbildung und Deutsch als Berufssprache [German after the fall of communism in Central Eastern Europe – Courses in German studies, German teacher training and German as a professional language]. *Germanistische Beiträge*, 2015(37), 2015. 116–131.

⁴⁰ Stevenson & Carl, 2010, 45., 98.; Teichler et al., 2011, 185.; Ammon 2014, Magyarország esetében Uessler, 2024.

érdekekre való hivatkozásokat ötvözik az emberi jogok és az uniós nyelvpolitikát jellemző többnyelvűség és interkulturális kommunikáció értékeivel és szókincsével. Bár a rendszerváltás utáni évtizedek oktatáspolitikájának globalizációs trendjei nyomán a kelet-közép-európai régióban az angol nyelv szerepe a némethez képest jelentősen megnőtt, e többféle idősíkon és léptékben zajló változások következtében a német nyelv továbbra is központi jelentőséggel bír ezekben az országokban.⁴¹

A német mint idegen nyelv oktatása tehát a kelet-európai régióban történelmileg kialakult intézményi struktúrába ágyazódik, amely magában foglalja többek között a felsőoktatást, a főiskolákon és egyetemeken folyó tanárképzést. A neoliborális kormányzás a jóléti, egészségügyi és oktatási ágazat állami költségvetési támogatását jelentősen csökkentette a régióban a rendszerváltást követően, ez pedig a közoktatás drámai alulfinanszírozásához vezetett: rendkívül alacsony bérekhez, amelyek sem a piaci bérekkel, sem a nyugat-európai országok közoktatásában kínált javadalma-zással nem hasonlíthatók össze.⁴² Emiatt nem csupán a nyelvi és nyelvtanári egyetemi és főiskolai képzések iránti érdeklődés csökkent, hanem a nyelvtanárok közoktatásból való elvándorlása is növekedésnek indult, részben a piaci szektor irányába, kisebb részben pedig a külföldi munkakeresés és külföldi munkavállalás felé.

Tanárhierarchiák az ausztriai felnőttoktatásban

A fejezetben a menekülteknek, bevándorlóknak, munkanélkülieknek szervezett, államilag finanszírozott nyelvoktatásban végzett kvalitatív terepmunkánk eredményeit vizsgáljuk: bemutatjuk, hogy a foglalkoztatást szabályozó jogi és adminisztratív intézkedések, másrészt pedig az „anyanyelvi beszélőt” felértékelő nyelvi ideológiák (*native speakerism*⁴³) milyen pozíciókat hoznak létre a felnőttoktatás e szegmensében.

Módszertan

A kutatásban kvalitatív adatgyűjtésre támaszkodtunk. E cikk budapesti szerzője 2021 nyarától kezdve rendszeresen havonta-kéthavonta Bécsben töltött néhány napot, mialatt félig strukturált interjúkat készített és résztvevő megfigyelést végzett. A félig strukturált interjúk egységes vezérfonalat követve készültek a szakmai karrierút (pályaválasztás, munkahelyek), a munkavégzés hétköznapi tapasztalatai

⁴¹ Az Eurostat szerint az Európai Unió belül Belgium és Luxemburg mellett a KKE régió poszt-szocialista országaiban a leggyakoribb a német mint idegen nyelv a középiskolások körében (Eurostat 2020, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/EDUC_UOE_LANG01_custom_3363246/settings_1/map?lang=en&bookmarkId=6e6a8e8a-ac64-4e5f-8add-bdca-7a10100c

⁴² Tichy, 2016; European Commission, 2021, 2022.

⁴³ Lásd Holliday, Adrian: Native-speakerism. *ELT Journal*, 60(4), 2006. 385–387.

(problémák és örömteli tevékenységek), a kollégákkal és résztvevőkkel kialakuló kapcsolatok, valamint a politikai attitűdök és az érdekérvényesítés témaköreit érintve. Az interjúkat szó szerint átírva tematikus elemzést végeztünk. A kutatásban felhasználtuk továbbá egy másik párhuzamos kutatás kvalitatív interjút is: a második szerző a kurzusokat látogató menekültekkel interjúzott arabul és németül. A kutatás elsősorban a menekültek munkavállalási tapasztalataira és perspektíváira irányult, de érintette az államilag támogatott nyelvtanfolyamok témáját is. E második kutatásban öt interjú készült.

1. táblázat: A kvalitatív interjúk – mintanagyság néhány fontosabb jellemző szerint

Interjúk összesen	43
Állampolgárság	
Ausztria	22
Magyarország	10
Bosznia-Hercegovina	2
Szerbia	2
Horvátország	2
Szlovákia	2
Ukrajna	1
Lengyelország	1
Egyéb	1
Nem	
férfi	12
nő	31
Foglalkozás, pozíció	
projektvezető	5
nyelvtanár	34
szociális munkás	4
Foglalkoztató szervezet típusa	
Nonprofit	27
Forprofit	16

A kvalitatív interjúzás mellett résztvevő megfigyelést is végeztünk. Az első szerző 2021 nyara és 2023 nyara közt hetente-havonta néhány napot töltött egy nonprofit szervezetben, követte az egyes emberek szakmai hétköznapijait, és nagyobb léptékben a politikai átalakulásokkal szorosan összekapcsolódó intézményes átalakulásokat. A megfigyeléseket terepnaplóban jegyezte le. A második szerző a kutatás idején maga is német nyelvtanárként is dolgozott (egyetemi tanulmányai, ill. kutatásai mellett).

A jogi-adminisztratív intézkedések szerepe

A munkaerőpiaci statisztikák alapján (1. és 2. ábra), és a számos felnőttképzési intézményben végzett terepkutatásunk szerint is az államilag támogatott nyelvoktatásba jelentős számban érkeznek tanárok a közép- és kelet-európai régió uniós tagállamaiból, valamint az Európai Unión kívüli országokból, például a volt Jugoszlávia államaiból (Bosznia-Hercegovinából, Szerbiából) és a posztszovjet országokból (pl. Ukrajnából, Oroszországból vagy Örményországból). A tartózkodási és munkavállalási jogok jelentősen eltérnek az EU-állampolgársággal rendelkező és nem rendelkező csoportok közt, és a jogi helyzetet tovább bonyolítja a menekültstátusz, valamint a kiegészítő vagy ideiglenes védelem, például az ukrajnai menekültek esetében.

Míg a menekültstátusszal nem rendelkező harmadik országbeli migránsok tartózkodási és munkavállalási engedélye Ausztriában erősen függ a foglalkoztatási pozíciójuktól és munkahelyüktől, addig az elismert menekültstátusszal rendelkezőkre és az EU-n belüli migránsokra lazább szabályok vonatkoznak. Ugyanakkor a kutatók egyre inkább egyetértenek abban, hogy az uniós polgárok szabad mozgása nem jelenti, hogy feltétlenül a helyi állampolgárokéhoz hasonló társadalmi-gazdasági helyzetben lennének. Az EU-n belüli migráció esetében is gyakori ugyanis a lefelé irányuló mobilitás és a meglévő képzettségek elismerésének hiánya (*deskilling*) – mindezek munkaerőpiaci szegmentációhoz és marginalizált munkaerőpiaci pozíciók kialakulásához vezetnek.⁴⁴ Az Ausztriában élő kelet-közép-európai EU-n belüli migránsokkal kapcsolatban Reeger⁴⁵ rámutatott a diplomák és a képzettség elismertetésével kapcsolatos jogi és adminisztratív akadályokra, amelyek miatt a bevándorlók gyakran kénytelenek elfogadni, hogy az osztrák állampolgárokhoz képest alacsonyabb bérekért és hosszabb munkaidőben dolgoznak.

A munkaerőpiac szegmentálódásának e jól ismert jelenségei az ausztriai felnőttoktatás területén sajátos formákat és jellemzőket mutatnak. Az osztrák közoktatási rendszer munkakörülményei egyértelműen kedvezőbbek az államilag támogatott felnőttoktatáshoz képest. A stabil állami finanszírozás (szemben a projekt- és

⁴⁴ Favell, Adrian: The new European migration laboratory: East Europeans in West European cities. In: Scholten, Peter – van Ostaijen, Mark (Eds.): *Between mobility and migration. The urban consequences of intra-EU movement*. Berlin – Heidelberg: Springer, 2018. 263–270; Favell, Adrian – Nebe, Tina M.: Internal and external movers: East–West migration and the impact of EU enlargement. In: Favell, Adrian – Recchi, Ettore (Eds.): *Pioneers of European identity: Citizenship and mobility in the EU*. Cheltenham: Edward Elgar, 2009. 205–223. Glorius, Brigit – Grabowska-Lusinska, Izabela – Kuvik, Aimée: Introduction. In: Glorius, Beate – Grabowska-Lusinska, Izabela – Kuvik, Aimée (Eds.): *Mobility in transition: Migration patterns after EU enlargement*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2013. 7–18.

⁴⁵ Reeger, Ursula: Consequences of intra-EU mobility for CEE migrants in European urban regions. In: Scholten, Peter – van Ostaijen, Mark (Eds.): *Between mobility and migration. The urban consequences of intra-EU movement*. Cham: Springer, 2018. 45–62.

pályázati alapú finanszírozással) és a határozatlan idejű szerződések dominanciája miatt a közoktatásra jellemző munkahelyi biztonság összehasonlíthatatlan a felnőttoktatásra jellemző bizonytalansággal. A teljes munkaidő definíciója, illetve a kollektív szerződésekben rögzített bérek⁴⁶ is jelentősen különböznek e két szegmensben, emiatt a tanórák száma jelentősen magasabb a felnőttoktatásban, miközben az éves fizetett szabadság sokkal rövidebb, és a karrierépítés lehetőségei is sokkal szűkebbek. Mindezek következtében nem meglepő, és ezt interjúink is megerősítették, hogy akiknek erre lehetőségük van, azok igyekeznek a felnőttoktatási szegmensből átkerülni az állami közoktatásba.

A sokkal kedvezőbb munkakörülményeket biztosító közoktatás ugyanakkor nem egyformán hozzáférhető mindenki számára. Míg a felnőttoktatási intézmények nagyon sokféle képzettséget elfogadnak, addig a közoktatás Ausztriában szigorúan szabályozott, és a képzettségre vonatkozó specifikus feltételek szigorúan szűrik a szakmai váltást fontolgató oktatókat.⁴⁷ A külföldön szerzett diplomák elismertetése nehézkes, bonyolult és kiszámíthatatlan: az oktatási intézmény típusától és szakterületétől függően az illetékes szövetségi vagy tartományi szintű irányító testületnek vizsgálnia kell a kérelmező korábban valamely EU/EGT-országban szerzett képesítését és szakmai tapasztalatát, és – négy hónapon belül – eseti alapon kell döntenie az Ausztriában való foglalkoztathatóság további feltételeiről.⁴⁸ A városi szintű oktatásirányításnak, valamint az adott álláshelyet meghirdető iskola vezetőségének is további beleszólási joga van a külföldi diplomák érvényességének megítélésébe.

A szakmai váltásra törekvő tanárokkal és a területen dolgozó tanácsadókkal készített interjúink szerint a tanult tárgyakat, az elvégzett elméleti és gyakorlati kurzusokat, valamint a megfelelő intézményben eltöltött tanítási gyakorlat hosszát gyakran e vizsgálatok elégtelennek, hiányosnak találják, és jellemzően további pótlólagos tanulmányokat írnak elő, amelyek akár több hónapot vagy éveket is igénybe vehetnek. Ez az út sokak számára nem járható: a rosszabb anyagi helyzetben lévők, a teljes munkaidőben dolgozók, valamint mindazok, akiknek gondoskodási feladataik vannak, nem engedhetik meg maguknak. Mindez tehát diplomájuk elismertetését és így munkaerőpiaci mobilitásukat jelentősen akadályozza.

⁴⁶ European Commission, 2022, vö: BABE: KV–Private Bildungseinrichtungen Gehaltstabelle–gültig ab 01. Mai 2022 [Private educational institutions salary table–Valid from May 1st, 2022]. https://www.babe.or.at/fileadmin/user_upload/Downloads/BABE-KV-2022_Gehaltstabelle_final.pdf, (Letöltve 2024. március 25.)

⁴⁷ Proyer, Michelle – Pellech, Camilla – Obermayr, Tina – Kremsner, Gertraud – Schmözl, Alexander: ‘First and foremost, we are teachers, not refugees’: Requalification measures for internationally trained teachers affected by forced migration. *European Educational Research Journal*, 21(2), 2022. 278–292.

⁴⁸ Federal Ministry of Education, Science and Research. Diploma recognition procedure for teachers at federal level. 2023. https://www.bmbwf.gv.at/en/Topics/school/teachers/dr_p_fl.html, (Letöltve: 2023. szeptember 15.)

Az „anyanyelvi tanár” diskurzusai a nyelvtanulók szemszögéből

A jogi és adminisztratív szabályozáson túl szimbolikus folyamatok is hozzájárulnak a nyelvtanárok osztályozásához az ausztriai oktatási mezőben. A „native speakerism” kifejezést Holliday⁴⁹ alkotta meg, hogy kritikailag elemezze az angol nyelvoktatás anyanyelvi/nem anyanyelvi különbségtétellel épülő hierarchikus viszonyait. Rámutatott, hogy e különbségtétel súlyos politikai következményekkel bír az angol nyelvhasználat és a nyelvoktatás globális viszonyaira azáltal, hogy az „anyanyelvi” beszédet egy idealizált modern „nyugati” kultúrához társítja, szemben a nem nyugati, „civilizálatlan” kultúrákkal.

Míg az „anyanyelvi” beszélőkkel kapcsolatos nyelvészeti kutatások többsége az angol nyelvhasználatra összpontosít, a jelenséget a német nyelv esetében is vizsgálták.⁵⁰ Sokan leírták az egynyelvűség nyelvi ideológiáinak (monolingualism) hegemoniáját különböző ausztriai közigazgatási és oktatási intézményekben, amelyek a német nyelv kizárólagos használatát írják elő.⁵¹ Ezzel összefüggésben mi azt vizsgáljuk, hogy a felnőttoktatási intézményekben nagy számban jelen lévő külföldi állampolgárságú tanárokat hogyan tekintik és értékelik az „anyanyelvűség” perspektívájából külső nézőpontból (a kollégák és a nyelvtanulók), valamint hogyan viszonyulnak e megkülönböztetéshez belső perspektívából maguk a közép-kelet-európai tanárok. Azt látjuk majd, hogy bár nincs tudományos bizonyíték arra, hogy a nyelvoktatás minősége összefüggne a tanár első beszélt nyelvével,⁵² mégis, az ausztriai németnyelvtanítás és -tanulás mindennapi valósága szorosan összefonódik a nativista ideológiákkal, amelyek az „anyanyelvi némettanár” felbrendülését állítják.

Tala, egy elismert szíriai menekült, korábban Szíriában maga is nyelvtanár, az interjúzás során e cikk egyik szerzőjét meghívta az otthonába. Röviddel a kezdés után csöngettek: Tala barátja, Jannan érkezett váratlan látogatásra. Csatlakozásával az ausztriai némettanulásról szóló interjú bizonyos értelemben két barátó beszélgetésévé alakult, akik érdeklődve osztják meg egymással e téren szerzett tapasztalataikat. Mindkettőjüknek határozott véleménye volt arról a nem csekély számú nyelvtanfolyamról, amelyen az Ausztriába érkezésük óta eltelt hat évben részt vettek. Kifejezetten elégedetlenek voltak a felnőtt bevándorlók nyelvoktatásával,

⁴⁹ Holliday, 2006.

⁵⁰ Jessner, Ulrike – Hofer, Barbara – Malzer-Papp, Emese: The multilingual and multicompetent native speaker. In: Slavkov, Nikolay – Melo-Pfeifer, Silvia – Kerschhofer-Puhalo, Nadja (Eds.): *The changing face of the “native speaker.” Perspectives from multilingualism and globalization*. Berlin: De Gruyter, 2022. 47–70.

⁵¹ Barakos, 2019; Scheibelhofer et al., 2021; Sprung, 2013.

⁵² Árva, Valeria – Medgyes, Péter: Native and non-native teachers in the classroom. *System*, 28(3), 2000. 355–372; Barratt, Leslie – Kontra, Eszter: Native English-speaking teachers in cultures other than their own. *TESOL Journal*, 9(3), 2000. 19–23; Sprung, Annette: Adult education in migration societies and the challenge of ‘recognition’ in Austrian and German adult education. *Studies in the Education of Adults*, 45(1), 2013. 82–98.

és különösen a munkaerőpiaci integrációhoz szükséges nyelvvizsgákkal. Tala és Jannan felváltva meséltek anekdotákat olyan tanárokról, akik szerintük nem rendelkeztek megfelelő képzettséggel, és általánosabban arról, hogy milyen nehézségekbe ütköztek a tanfolyamokon és a szakképzéshez vagy az elhelyezkedéshez szükséges vizsgákra való felkészülésük során.

T: A tanár hát... felteszel neki egy kérdést, ő pedig felmegy a Google-ra, és rákeres [a válaszra].

J: Így van, a tanárok tapasztalatlanok, nincs megfelelő szaktudásuk.

T: Volt egy tanárom, korábban valami mást csinált, banki alkalmazott volt. Aztán munkahelyet váltott, és jelentkezett [tanárnak]. Tudnak németül, de nem tudnak pontos válaszokat adni, nincsenek módszertani ismereteik a tanításhoz [...].

J: Igen! Nem feltétlenül... Én például most, oké, hogy beszélek arabul, de nem vagyok jó az arab nyelvtanban [...] Tudod mit? Azok az emberek, akik az egyetemen tanultak, Ausländer [külföldiek], akik Bulgáriából vagy [Kelet-Európa más területeiről] jöttek és nyelveket tanultak az egyetemen, sokkal hozzáértőbbek, mint az „igazi” osztrákok, akik tanítanak. Érzed, hogy megfelelően képzettek a tanári munkához.

A tanfolyamokról elmélkedve Tala, aki hazájában korábban maga is nyelvtanárként dolgozott, a felkészületlen tanárokkal kapcsolatos dühének is hangot adott. Kijelentése, miszerint „tudnak németül, de nem tudnak pontos válaszokat adni”, azt a tapasztalatát tükrözi, mely szerint az anyanyelvi beszélők ugyan uralják a nyelvüket, de a tanításhoz szükséges készségeik, ismereteik attól még hiányozhatnak. A tény, hogy a közép-kelet-európai országokból származó tanárok önállóan tanultak meg németül és a német nyelvből egyetemi diplomát szereztek, Jannan számára elismerésre méltó, pozitív érték.

Egyszer volt egy tanárom, két német [nyelv]tanár, tényleg sokkal jobbak voltak, mint az osztrák tanárok. A nyelvi egyetemi szakokon tanultak, és nagyon jók voltak, jobbak, mint [az osztrák tanárok] [...] Nem emlékszem pontosan, honnan jöttek; talán Magyarországról? De tényleg nagyon jó tanárok voltak, nagyon jók. Tavaly volt egy tanár Németországból; neki minden „ganz einfach” [nagyon egyszerű] volt. „Ez nagyon egyszerű!” És ő nem csinált semmit, minden „einfach” volt [számára]. [Méltatlankodva] De hát ez a te anyanyelved!

Jannan számára a tény, hogy a tanár anyanyelve német, nem magától értetődő előny, éppen ellenkezőleg, akadályozza, hogy mélyebben megértse a nyelvtanulók perspektíváját, és hogy megfelelő segítséget tudjon nyújtani a nyelvtanulás során felmerülő nehézségek és problémák áthidalásában.

Jannannal ellentétben Lina, aki német és nem német anyanyelvű tanárokkal szerzett tapasztalatait is megosztotta, az anyanyelvi beszélők mellett foglalt állást:

Vannak török származásúak [tanárok] is, akik itt születtek, de a német nem az anyanyelvük, beszélnek, de ők sem beszélnek rendesen. Az egyik tanárom magyar volt, megkérdeztem tőle: „Miért mondd azt, hogy »a piacon«, de azt, hogy »elmegyek a szupermarketbe?«. Azt mondta: »Mert így mondják németül«, de [az osztrák tanárnő] azt mondta nekem, hogy a szupermarketbe be lehet menni [az épületbe], míg a piacon kint vagy a szabadban – azt mondta, hogy ez az oka. Látod, akinek az anyanyelve, az más, mint az, aki később tanulta a nyelvet.

Nem ritka, hogy a nyelvtanulókon kívül az oktatásban dolgozó osztrák állampolgárok (tanárok, koordinátorok, vezetők) is dilemmákat fogalmaznak meg a „nemanyanyelvű”, külföldi tanárok kapcsán, véleményük ugyanakkor kevésbé egyértelmű és esszencializáló, mint a diákok fentiekhez hasonló sarkosabb megfogalmazásai. Bár alkalmi tapasztalataikról számot adva a megfogalmazott kritikájukban következetesen kerülnek az általánosításokat, a konkrét negatív példákra rámutató beszámolóikkal ők is hozzájárulnak a „nem anyanyelvi”, kevésbé kompetens tanár toposzának megszilárdításához, erősítve az „anyanyelvűség” hegemon ideológiáját.

Az „anyanyelvi tanár” kategória és a közép-kelet-európai tanárok identitásdiskurzusai

A (nyelv)tanári állásokat szabályozó jogi és adminisztratív intézkedések az „anyanyelvi beszélő” diskurzusával együtt a munkavállalókat hierarchiákba rendezik, és a munkaerőpiac különböző pozíciói felé irányítják. Az ausztriai tartózkodás és munkavállalás jogi korlátai (a harmadik országok nem menekült státuszú állampolgárai számára) és a külföldön szerzett nyelvoktatói diplomák és oklevelek ausztriai elismertetésének adminisztratív akadályai (a legtöbb külföldi állampolgár számára) a közép- és kelet-európai nyelvtanárokat a felnőttoktatáshoz kötik, mivel akadályozzák őket abban, hogy a közoktatás stabilabb és jobban fizetett területeire váltsanak. Az érintett munkavállalók szemében ezeket az adminisztratív akadályokat az „anyanyelvi beszélő” diskurzusa legitimálja, vagyis az az elképzelés, amely az „anyanyelvi” tanárokat automatikusan nagyobb kompetenciával ruházza fel, és az oktatói munkájukat automatikusan magasabbra értékeli, mint a nem anyanyelvi tanárokét.

A „másodrendű nyelvtanár” pozíció, perspektíva és identitás működését a jelenleg Bécsben tanító, és családjával ott is élő kora negyvenes Ilona történetén keresztül mutatjuk be. Ilona egy felvidéki kisteleptülésen született egy szlovákiai magyar közösségben. A nyelvek iránt érdeklődve a német tanár szakot választotta, diplomáját egy szlovákiai főiskolán szerezte. Diplomaszerezés után úgy döntött, hogy továbbfejleszti nyelvtudását, és néhány évig au-pair volt egy bécsi családnál, majd egy bécsi magyar cég ügyfélszolgálatán dolgozott. Ezek után döntött úgy, hogy magát eredeti szakmájában is kipróbálja: az egyik legnagyobb osztrák

felnőttképző céghez jelentkezett németnyelv-tanárnak. Találkozásunk idején még mindig ez volt a munkahelye.

Csakúgy, mint szinte minden interjúalanyunk, Ilona is szembeállította az érzelmileg és fizikailag is megterhelő felnőttoktatási munkát és az alacsonyabb fizetéseket a közoktatás biztonságával, a kisebb munkaterhekkel és magasabb fizetésekkel. Részletesen elmagyarázta a pályázatokkal és a projektalapú munkával járó bizonytalanságok káros hatásait, amelyek tapasztalatai szerint időről időre aláássák a munkavállalók kedélyállapotát, valamint a kollégák közti kapcsolatokat.

Mindezek ellenére Ilona némettanárként végzett ausztriai munkájával kapcsolatban leginkább hálát érez. Élettörténetében folyamatosan jelen van egyfajta bizonytalanság és önbizalomhiány: először abban is kételkedik, hogy Ausztriában bármilyen hivatalos állást találhat, később abban, hogy irodai munkát is végezhet, végül pedig abban is, hogy végzettségének megfelelően nyelvtanárként foglalkoztassák. Hogy ezek az események mégis bekövetkeztek, azt lelkesedéssel, szinte valamilyen csodaként, hálával idézte fel.

...Német nyelvtanárként jelentkeztem, és aztán hála Istennek összejött. [...] Soha az életben nem gondoltam volna, hogy én itt németet taníthatok. Szóval, hála Istennek, így látom, mert akkoriban arra számítottam, hogy mindig bolti eladóként vagy ilyesmiben fogok dolgozni, és hogy nem lesznek jobb lehetőségeim... De hála Istennek, a végzettségem alapján sikerült...

Kiváltságosnak és szerencsésnek tartja magát, „jó sorsáért” hálás a munkaadóinak. E perspektíva és a folyamatosan megidézett hálaérzet és lekötelezettség a hatalmas munkaterheléssel, az alacsony fizetésekkel és a munkaviszony bizonytalanságával kapcsolatos sérelmeit újra és újra felülírja.

Ilona önbizalomhiánya jelentős mértékben fakad abból, hogy környezete őt „nemanyanyelvi” beszélőként osztályozza: a kollégák helyesírási hibákra, az akcentusára, az esetleges nyelvtani hibákra vonatkozó megjegyzései és az ezzel kapcsolatos hallgatói visszajelzések mind beépülnek egy bizonytalan, bármikor megkérdőjelezhető szakmai identitásba.

Valahogy ideges voltam, hogy nem vagyok anyanyelvi [német anyanyelvű ZI], [de] mégis taníthattam németet (nevet) [...] Szóval a legmagasabb szint, amit valaha is tanítottam, a B1 volt. Tehát B2 szintű tanítást, azt hiszem, esetleg..., de nem vállalnám el, mert szerintem az anyanyelvűek sokkal többet tudnak adni. [Szünet] Vagy talán nem. Mert a diákok [azt mondják ZI], hogy én sokkal jobban el tudom magyarázni a dolgokat, mint az anyanyelviék. Nem tudom, egyszerűen nem tudom [...] Mert vannak diákok, sok [kollégától ZI] hallottam, hogy vannak diákok, akik tesztelni akarják a tanárokat (nevet), szóval nekem erre tényleg nincs szükségem. Nem azt mondom, hogy nem vagyok azon a szinten, de egy anyanyelvű attól még anyanyelvű.

Nem csupán Ilona érzi magát bizonytalanak. A tanítási kompetenciáikkal kapcsolatos kételyek és a szakmai (ön)korlátozás – például csakis kezdő szintű nyelvtanfolyamok bevállalása – visszatérő elem a közép-kelet-európai tanárokkal készített interjúkban. E bizonytalanságok, melyek a szakmailag kifogásolható „nem anyanyelvi beszélő” toposzához kapcsolódnak, megerősítik a tanárok saját munkájukkal kapcsolatos bizonytalanságát, csökkentik szakmai önértékelését; relativizálják és végső soron delegitimálják az elképzelést, mely szerint a közép- és kelet-európai tanárokat is jobb munkakörülmények és magasabb fizetések illethetnék meg.

Következtetések: tanárok hierarchiája – diákok hierarchiája

Ausztriában 2015 óta egyre erősödő populista bevándorláspolitikai érvényesül, többek között a migránsok és menekültek nyelvcsatájával kapcsolatban.⁵³ E politikák a menekültek és migránsok ausztriai tartózkodását, munkavállalását és a jóléti ellátásokat egyre inkább a német nyelv elsajátításához kötötték. Miközben a bevándorlók felelősségesítésének e diskurzusai felerősödtek, az ellentmondásos és kiszámíthatatlan politikai környezet destabilizálta a bevándorlók német nyelv-oktatásának szakmai szereplőit, például az oktatási intézményeket, valamint a szakmai és érdekképviseleti csoportokat és szervezeteket. E folyamatok Flubacher⁵⁴ megnevezésében a „kormányzati prekarizáció” jelenségei – a felnőttképzés EU-pályázati finanszírozási rendszerébe is beágyazódtak. A piacosodás logikájára rétegződő szigorodó és a bevándorlókkal ellenséges migrációs politikák következtében a felnőttképzés eleve bizonytalan és nehéz munkakörülményei tovább romlottak. Az alacsony bérek, a hosszú munkaidő, a folyamatos bizonytalanság és a perspektívák hiánya miatt ezekben az állásokban hosszabb távon dolgozni nagyon megterhelő.

Tanulmányunk e társadalmi kontextusban a külföldi állampolgárságú munkavállalók helyzetét vizsgálta. A külföldi állampolgárok, és köztük a közép- és kelet-európai nyelvtanárok az utóbbi években megnövekedett súlyát a gazdasági, politikai és társadalmi folyamatok tükrében igyekeztünk megérteni, különböző történelmi időtávlatokban és földrajzi léptékekben. Vizsgáltuk a német nyelv évszázados intézményesülésének birodalmi genealógiáját a közép-kelet-európai régióban, amely a régióban jellemző magas szintű német nyelvtudást, a nyelvi erőforrások felhalmozódását megalapozta.

⁵³ Gruber, 2017; Gruber – Rosenberger, 2023; Rosenberger – Gruber, 2020.

⁵⁴ Flubacher, 2021.

Másodszer, kiemeltük az állami szerepvállalás átalakulásainak jelentőségét a közép-kelet-európai régió Kelet–Nyugat irányú migrációs folyamataiban⁵⁵. Az állami szolgáltatások drámai leépülése a posztoszocialista országokban a rendszerváltás utáni évtizedekben, beleértve az oktatást és a jóléti ellátásokat, az egyik központi hajtóereje a nyelvtanárok és a germanisztika diplomával rendelkezők külföldi munkavállalásának. A közép- és kelet-európai tanárok az ausztriai felnőttoktatásban a kiszámíthatatlan, prekár munkakörülmények ellenére is biztosabb megélhetéshez jutnak; mindezt úgy, hogy eredeti szakmájukban dolgozva a migráns életutakra egyébként jellemző szakmai leminősítést és státuszvesztést is elkerülik. E mobilitási pályákat egy következő tanulmányban részletesebben is feltérképezük majd, a jelen munka csupán az első lépése a feldolgozásnak, amely a tágabb kontextust mutatja be, a nyelv kettős szerepére rámutatva, arra, hogy hogyan működik erőforrásként a befogadó állam számára, és közben hogyan épülnek rá társadalmi hierarchiák és egyenlőtlenségek.

Az osztrák bevándorláspolitikáért a közép-kelet-európai munkavállalók e csoportja erőforrásként jelenik meg. A cikkben bemutattuk, hogy e munkaerő olcsóbbá tétele milyen különbségtevésekre épül: ennek milyen jogi-adminisztratív és szimbolikus formái láncolják a külföldi munkaerőt a felnőttoktatás e specifikus területeihez azáltal, hogy korlátozzák hozzáférésüket a közoktatáshoz és annak biztosabb és anyagilag és szimbolikusán is jobban elismert pozícióihoz. Bemutattuk továbbá, hogy a közép- és kelet-európai tanárok másodlagos pozícióját az „anyanyelvi beszélő” nyelvi ideológiái is megerősítik. A vezetőkkel, tanárokkal és diákokkal készített interjúinkból kiderült, hogy az „anyanyelvi” és a „nem anyanyelvi” tanárokat szembeállító ambivalens diskurzusoknak romboló hatásuk van: a beszélő álláspontjától és a két kategória megítélésétől függetlenül e diskurzusok aláássák a külföldi állampolgárságú tanárok önbizalmát, megkérdőjelezve szakmai hozzáértésüket, kompetenciáikat, és legitimálva másodlagos szerepüket.

A felnőttképzés, és az államilag támogatott nyelvtanítás rendszere ily módon a közép-kelet-európai állampolgárságú nyelvtanárokat egy szegmentált munkaerőpiaci struktúrában belül sajátos, a reguláris közoktatáshoz képest alárendelt pozíciókhoz kötik. A szegmentált munkaerőpiac működését jellemzően az informális, fizikai munka különféle terepein elemezték – ehhez képest az általunk vizsgált területet formális munkaviszonyok és a munkavállalók magas (főiskolai vagy egyetemi) szintű iskolázottsága jellemzik. Bár e társadalmi feltételek az anyagi boldogulás mellett a szakmai mobilitás lehetőségét is kínálják a közép-kelet-európai országokból érkező tanároknak, e pozíciók mindeközben anyagilag és szimbolikusán is leértékelték az osztrák közoktatáshoz képest. E kettő együtt a közép- és

⁵⁵ Melegh Attila: *The Migration Turn and Eastern Europe: A Global Historical Sociological Analysis*. Cham: Springer International Publishing, 2023.

kelet-európai nyelvtanárok számára a nyelvoktatási lehetőségek szigorú hierarchiájának körvonalait rajzolja ki.

Végezetül fontos látnunk, hogy e tanári hierarchiák szorosan összefonódnak azzal az általános jelenséggel, ahogy a bevándorlók különféle csoportjai a fogadó országok másodrendű munkavállalóivá válnak. Esetünkben a tanárok klaszszifikációja nem csupán azzal jár, hogy az állami szolgáltatások (jelen esetben a németnyelv-tanítás) olcsóbbá válnak az állam számára, hanem a felnőttoktatás résztvevőire, a menekült és bevándorló nyelvtanulóokra vonatkozó klasszifikációt is tükrözi. Bár nincs bizonyíték arra, hogy a közép- és kelet-európai tanárok objektíve kevésbé lennének kompetensek az osztrák állampolgárokhoz képest, munkájuk adminisztratív, anyagi és szimbolikus leértékelése azt is tükrözi, hogy a politika és az intézmények hogyan tekintenek a felnőttoktatásban tanulóakra, és hogyan tekinti a felnőtt bevándorlókat másodrendűnek a reguláris közoktatásba beiratkozottakhoz (többségükben osztrák állampolgárokhoz) képest. Az ilyen egymásba fonódó osztályozási és klasszifikációs rendszerek, valamint a különböző pozíciókban lévő vezetők, tanárok és diákok közötti kapcsolatok további kutatást érdemelnek. Ebben a tanulmányban megtettük az első lépéseket ebbe az irányba, és a nyelvi kormányzás fogalmi keretében rávilágítottunk arra, hogy a történelmileg, gazdaságilag és politikailag beágyazott nyelvi geográfiák milyen árnyalt módon járulnak hozzá a tagság, a befogadás és a kirekesztés hierarchiáinak építéséhez és fenntartásához a mai bevándorló társadalmakban a közép- és kelet-európai régióban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Amin, Nora: Nativism, the native speaker construct, and minority immigrant women teachers of English as a second language. In: Kamhi-Stein, Louise D. (Ed.), *Learning and teaching from experience*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2004. 61–80.
- Ammon, Ulrich: *The position of the German language in the world*. London: Routledge, 2019.
- Andersson, Per – Muhrman, Karolina: Marketisation of adult education in Sweden. *Journal of Adult and Continuing Education*, 28(2), 2022. 674–691.
- Árva, Valeria – Medgyes, Péter: Native and non-native teachers in the classroom. *System*, 28(3), 2000. 355–372.
- Austrian Integration Fund: Formular zur elektronischen Erfassung von Lehrkräften [Form for the electronic registration of teachers]. https://www.integrationsfonds.at/fileadmin/content/AT/Downloads/Formular_fuer_Lehrkraefte_IntG-DV.pdf, 2023.
- BABE: KV–Private Bildungseinrichtungen Gehaltstabelle–gültig ab 01. Mai 2022 [Private educational institutions salary table –Valid from May 1st, 2022]. <https://>

- www.babe.or.at/fileadmin/user_upload/Downloads/BABE-KV-2022_Gehaltstabelle_final.pdf, 2022.
- Barakos, Elisabeth: Multilingual language trainers as language workers: A discourse-ethnographic investigation. *Language and Intercultural Communication*, 19(2), 2019. 184–200.
- Barratt, Leslie – Kontra, Eszter: Native English-speaking teachers in cultures other than their own. *TESOL Journal*, 9(3), 2000. 19–23.
- Bauder, Harald – Jayaraman, Sita: Immigrant workers in the immigrant service sector: Segmentation and career mobility in Canada and Germany. *Transnational Social Review*, 4(2/3), 2014. 176–192.
- Bodó Csanád – Heltai János Imre: Mi a kritikai szociolingvisztika? Elmélet és gyakorlat. *Magyar Nyelvőr*, 2018/4. 505–523.
- Bourdieu, Pierre: *The weight of the world*. Stanford: Stanford University Press, 1999.
- Bowl, Marion: *Adult education in neoliberal times*. London: Springer, 2017.
- Carlson, Marie – Jacobsson, Bengt: Neoliberalising adult education. In: Dahlstedt, Magnus – Fejes, Andreas (Eds.), *Neoliberalism and market forces in education: Lessons from Sweden*. London – New York: Routledge, 2019. 123–137.
- Clancy, Sharon – Hefler, Günter – Rapanà, Francesca – Steinheimer, Eva – Studená, Ivana: Work and learning in the adult education sector. In: Holford, John – Boyadjieva, Pepka – Clancy, Sharon – Hefler, Günter – Studená, Ivana (Eds.), *Lifelong learning, young adults and the challenges of disadvantage in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan, 2023. 325–350.
- Csire Márta – Szabó Veronika: Migrációs háttérű tanulók iskolai és nyelvi integrációja Ausztriában, kitekintéssel az ukrán gyerekek iskolai oktatására. *Modern Nyelvoktatás*, 2023/3–4. 9–27.
- Darquennes, Jeroen – Nelde, Peter: German as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics*, 26, 2006. 61–77.
- De Genova, Nicholas – Mezzadra, Sandro – Pickles, John: New keywords: Migration and borders. *Cultural Studies*, 29(1), 2015. 55–87.
- De Jong, Sarah: A window of opportunity? Refugee staff’s employment in migrant support and advocacy organizations. *Identities*, 26(3), 2019. 321–338.
- Del Percio, Alfonso: Engineering commodifiable workers: Language, migration and the governmentality of the self. *Language Policy*, 17(2), 2018. 239–259.
- Dursun, Ayşe – Stella Wolter – Mira Liepold – Dovaine Buschmann – Birgit Sauer: Contested integration: hegemony projects in the field of education in Austria. *Critical Policy Studies*, 17(3), 2023. 464–483.
- European Commission, EACEA, & Eurydice: *Teachers in Europe: Careers, development and well-being: Eurydice report*. Publications Office of the European Union, 2021.

- European Commission, EACEA, & Eurydice: *Teachers' and school heads' salaries and allowances in Europe–2020/2021*. Eurydice facts and figures. Publications Office of the European Union, 2022.
- Favell, Adrian – Nebe, Tina M.: Internal and external movers: East–West migration and the impact of EU enlargement. In: Favell, Adrian – Recchi, Ettore (Eds.): *Pioneers of European identity: Citizenship and mobility in the EU*. Cheltenham: Edward Elgar, 2009. 205–223.
- Favell, Adrian: The new European migration laboratory: East Europeans in West European cities. In: Scholten, Peter – van Ostaijen, Mark (Eds.): *Between mobility and migration. The urban consequences of intra-EU movement*. Berlin – Heidelberg: Springer, 2018. 263–270.
- Federal Ministry of Education, Science and Research: Diploma recognition procedure for teachers at federal level. https://www.bmbwf.gv.at/en/Topics/school/teachers/drp_t_fl.html, 2023.
- Fejes, Andreas – Holmqvist, Diana: Procurement as a market in adult education. In: Dahlstedt, Magnus – Fejes, Andreas (Eds.): *Neoliberalism and market forces in education: Lessons from Sweden*. London – New York: Routledge, 2019. 156–169.
- Fejes, Andreas: Adult education and the fostering of asylum seekers into potential 'full' citizens. *International Review of Education*, 65(2), 2019. 233–250.
- Flubacher, Mi-Cha: The 'politics of speed' and language integration policies: On recent developments in Austria. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/13670050.2021.1954387>, 2021.
- Fortier, Anne-Marie: The speaking citizen: Language requirements and linguistic neoliberal colonialisms. *Citizenship Studies*, 26(4/5), 2022. 447–453.
- Glorius, Brigit – Grabowska-Lusinska, Izabela – Kuvik, Aimée: Introduction. In: Glorius, Beate – Grabowska-Lusinska, Izabela – Kuvik, Aimée (Eds.): *Mobility in transition: Migration patterns after EU enlargement*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2013. 7–18.
- Gruber, Oliver – Rosenberger, Sieglinde: Between opportunities and constraints: Right-wing populists as designers of migrant integration policy. *Policy Studies*, 44(2), 2023. 155–173.
- Gruber, Oliver – Rosenberger, Sieglinde: The effects of institutional change on Austrian integration policy and the contexts that matter. In: Bakir, Caner – Jarvis, Darryl (Eds.): *Institutional entrepreneurship and policy change. Theoretical and empirical explorations*. Cham: Palgrave Macmillan, 2018. 191–220.
- Gruber, Oliver: More than just the economy, stupid! Austria's social democrats and their ambivalent relationship to migration. In: Bröning, Michael – Mohr, Christoph (Eds.): *The politics of migration and the future of the European left*. Bonn: Dietz, 2018. 81–98.

- Hassemer, Jonas: The value(s) of volunteering: Asylum seekers' trajectories through language work in refugee assistance. *International Journal of Multilingualism*, 17(1), 2020. 46–61.
- Heller, Monica – McElhinny, Bonnie: *Language, capitalism and colonialism*. Toronto: Toronto University Press, 2017.
- Heller, Monica: Bilingualism as ideology and practice. In: Heller, Monica (Ed.): *Bilingualism – A social approach*. New York: Palgrave, 2007. 1–22.
- Holliday, Adrian: Native-speakerism. *ELT Journal*, 60(4), 2006. 385–387.
- Hughes, James – Sasse, Gwendolyn: Monitoring the monitors: EU enlargement conditionality and minority protection in the CEECs. *JEMIE*, 3(2), 2003.
- Jenks, Christopher J. – Lee, Jerry W.: Native speaker saviorism: A racialized teaching ideology. *Critical Inquiry in Language Studies*, 17(3), 2020. 186–205.
- Jessner, Ulrike – Hofer, Barbara – Malzer-Papp, Emese: The multilingual and multicompetent native speaker. In: Slavkov, Nikolay – Melo-Pfeifer, Sílvia – Kerschhofer-Puhalo, Nadja (Eds.): *The changing face of the “native speaker.” Perspectives from multilingualism and globalization*. Berlin: De Gruyter, 2022. 47–70.
- Jin, Lixian – Cortazzi, Martin: Introduction. In: Jin, Lixian – Cortazzi, Martin (Eds.): *Researching intercultural learning*. London: Palgrave Macmillan, 2013. 1–17.
- Kamusella, Tomasz: *The politics of language and nationalism in modern central Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 2009.
- Kreiml, Thomas: Lernende zu begleiten, ist wichtig – die Rahmenbedingungen dafür sind es nicht? Neue Lernumgebungen versus der Arbeitsrealität von ErwachsenenbildnerInnen im arbeitsmarktpolitischen Maßnahmenbereich. *Magazin erwachsenenbildung.at*, 2007(2), 1–13.
- Kukovetz, Birgitte – Sprung, Annette: Is adult education a ‘white’ business? Professionals with migrant backgrounds in Austrian adult education. *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 5(2), 2014. 161–175.
- Kurki, Tuuli – Masoud, Ameera – Niemi, Anna-Maija – Brunila, Kristiina: Integration becoming business: Marketisation of integration training for immigrants. *European Educational Research Journal*, 17(2), 2018. 233–247.
- Lassnigg, Lorenz – Vogtenhuber, Stefan: Financing and institutions as key elements of the future of adult education. In: Heikkinen, Anja – Pätäri, Jenni – Molzberger, Gabriele (Eds.): *Disciplinary struggles in education*. Tampere: Tampere University Press, 2019. 239–259.
- Lønsmann, Dorte: Language, employability, and positioning in a Danish integration programme. *International Journal of the Sociology of Language*, (264), 2020. 49–71.

- Melegh, Attila: *The Migration Turn and Eastern Europe. A Global Historical Sociological Analysis*. Cham: Springer International Publishing, 2023.
- Nádor Orsolya: *A kelet-közép-európai nyelvi térség*. KRE-L'Harmattan, 2023. 106–108.
- Panaligan, Joy H. – Curran, Nathaniel M.: “We are cheaper, so they hire us”: Discounted nativeness in online English teaching. *Journal of Sociolinguistics*, 26, 2022. 246–264.
- Prokopovych, Markian – Bethke, Carl – Scheer, Tamara: Language diversity in the late Habsburg empire: Foreword from the editors. In: Prokopovych, Markian – Methke, Carl – Scheer, Tamara (Eds.): *Language diversity in the late Habsburg empire*. Leiden: Brill, 2020. 1–12.
- Public Employment Service Austria: 2023 Annual Report. AMS Österreich, <https://www.ams.at/organisation/geschaeftsberichte/geschaeftsberichte-oesterreich>, (Letöltve: 2024. március 25.)
- Reeger, Ursula: Consequences of intra-EU mobility for CEE migrants in European urban regions. In: Scholten, Peter – van Ostaïjen, Mark (Eds.): *Between mobility and migration. The urban consequences of intra-EU movement*. Cham: Springer, 2018. 45–62.
- Rheindorf, Markus – Wodak, Ruth (Eds.): Introduction. In: *Sociolinguistic perspectives on migration control*. Bristol: Multilingual Matters, 2020. 1–16.
- Rheindorf, Markus: Disciplining the unwilling: Normalization of (demands for) punitive measures against immigrants in Austrian populist discourse. In: Krannert, Michael – Horan, Geraldine (Eds.) *Doing politics: Discursivity, performativity and mediation in political discourse*. Amsterdam: John Benjamins, 2019. 158–192.
- Rocca, Lorenzo – Carlsen, Cecilie H. – Deygers, Bart: *Linguistic integration of adult migrants: Requirements and learning opportunities*. Strasbourg: Council of Europe Publication, 2020.
- Rosenberger, Sieglinde – Gruber, Oliver: *Integration erwünscht? Österreichs Integrationspolitik zwischen fördern, fordern und verhindern [Integration desirable? Austria's integration policy between promoting, demanding and preventing]* Vienna: Czernin Verlag, 2020.
- Scheibelhofer, Elisabeth – Holzinger, Clara – Draxl, Anna-Katharina: Linguistic diversity as a challenge for street-level bureaucrats in a monolingually-oriented organisation, *Social Inclusion*, 9(1), 2021. 24–34.
- Sprung, Annette: Adult education in migration societies and the challenge of ‘recognition’ in Austrian and German adult education. *Studies in the Education of Adults*, 45(1), 2013. 82–98.
- Stevenson, Patrick – Carl, Jenny: *Language and social change in central Europe: Discourse on policy, identity and the German language*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.

- Teichler, Ulrich – Ferencz, Irina – Wächter, Bernd: Mapping mobility in European higher education. Volume I: Overview and trends, Luxembourg: Directorate General for Education and Culture (DG EAC), 2011.
- Thériault, Virginie – Mercier, Jean-Pierre: Illustrations of ethical dilemmas during ethnographic fieldwork: When social justice meets neoliberalism in adult education. *Ethnography and Education*, 18(1), 2023, 4–20.
- Tichy, Ellen: Deutsch nach der Wende in Mitteleuropa – Studiengänge der Germanistik, Deutschlehrausbildung und Deutsch als Berufssprache [German after the fall of communism in Central Eastern Europe—Courses in German studies, German teacher training and German as a professional language]. *Germanistische Beiträge*, 2015(37), 2015. 116–131.
- Uessler, Karl Dieter. „Nyelvpolitika és identitásmenedzsment.” *REGIO*, 2024, 32/1. 60–84.
- Vermeersch, Peter: Minority policy in Central Europe: Exploring the impact of the EU’s enlargement strategy. *The Global Review of Ethnopolitics*, 3(2), 2004. 3–19.
- Zakariás Ildikó – Feischmidt Margit: ‘We are that in-between nation’: Discourses of deservingness of Hungarian migrants working in institutions of refugee accommodation in Germany. *Sociology*, 55(2), 2021. 400–420.